

## BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH LOYIHALARIDA IJTIMOY VA MADANIY OMILLARNING SAMARADORLIKKA TA'SIRINI BAHOLASH

**Nishonova Barchinoy Rashid qizi**

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20400895>

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada barqaror turizmni rivojlantirish loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarning loyiha samaradorligiga ta'siri ilmiy-amaliy jihatdan keng tahlil qilinadi.

Barqaror turizm bugungi kunda turizm sohasini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u faqat iqtisodiy daromad olish yoki sayyohlar oqimini ko'paytirish bilan cheklanmaydi. Aksincha, barqaror turizm mahalliy aholining manfaatlarini himoya qilish, hududiy iqtisodiy faollikni oshirish, madaniy meros obyektlarini asrash, tarixiy obidalarni kelajak avlodlarga yetkazish, milliy urf-odat va qadriyatlarni saqlab qolish hamda turistik hududlarda ijtimoiy muvozanatni ta'minlash kabi vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Shu jihatdan turizm loyihalarining samaradorligini baholashda faqat moliyaviy natijalar, investitsiya hajmi, mehmonxona fondi yoki turistlar soni emas, balki ijtimoiy va madaniy ko'rsatkichlar ham alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

Maqolada barqaror turizm loyihalarining muvaffaqiyati infratuzilma, transport, marketing va investitsion imkoniyatlar bilan bir qatorda, mahalliy jamoaning faol ishtiroki, aholining loyiha natijalaridan manfaatdorligi, madaniy muhitga hurmat bilan yondashish, tarixiy-madaniy obyektlardan oqilona foydalanish, xizmat ko'rsatish madaniyatini oshirish va turizm faoliyatining jamiyat hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan belgilanadi. Ayniqsa, O'zbekiston kabi boy tarixiy va madaniy merosga ega mamlakatlarda barqaror turizmni rivojlantirish jarayonida mahalliy qadriyatlar, milliy an'analar, hunarmandchilik, ziyorat maskanlari, tarixiy shaharlar va nomoddiy madaniy meros obyektlarini saqlash dolzarb masala sifatida namoyon bo'ladi.

**Kalit so'zlar:** barqaror turizm, ijtimoiy omillar, madaniy meros, turizm loyihalari, mahalliy hamjamiyat, samaradorlik, O'zbekiston, ziyorat turizmi, madaniy turizm.

## ASSESSMENT OF THE IMPACT OF SOCIAL AND CULTURAL FACTORS ON THE EFFECTIVENESS OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT PROJECTS

**Abstract.** This article provides a comprehensive scientific and practical analysis of the impact of social and cultural factors on project effectiveness in sustainable tourism development projects. Sustainable tourism is one of the most important areas of tourism development today, and it is not limited to generating economic income or increasing the flow of tourists. On the contrary, sustainable tourism also includes tasks such as protecting the interests of local residents, increasing regional economic activity, preserving cultural heritage sites, passing on historical monuments to future generations, preserving national traditions and values, and ensuring social balance in tourist areas. In this regard, when assessing the effectiveness of tourism projects, not only financial results, investment volume, hotel fund or number of tourists, but also social and cultural indicators are of particular importance.

The article considers the success of sustainable tourism projects to be determined by, in addition to infrastructure, transport, marketing and investment opportunities, the active participation of the local community, the interest of the population in the project results, a

*respectful approach to the cultural environment, the rational use of historical and cultural objects, the improvement of the service culture and the positive impact of tourism activities on the life of society. Especially in countries with a rich historical and cultural heritage, such as Uzbekistan, the preservation of local values, national traditions, crafts, pilgrimage sites, historical cities and intangible cultural heritage objects is an urgent issue in the process of developing sustainable tourism.*

**Keywords:** *sustainable tourism, social factors, cultural heritage, tourism projects, local community, effectiveness, Uzbekistan, pilgrimage tourism, cultural tourism.*

### **Kirish**

Bugungi globallashuv sharoitida turizm sohasi mamlakatlarning iqtisodiy o'sishi, hududiy rivojlanishi, xalqaro imijini shakllantirishi va madaniy merosini dunyoga tanitishida muhim strategik yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, barqaror turizm konsepsiyasi turizmni oddiy daromad manbai sifatida emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik manfaatlarni uyg'unlashtiruvchi kompleks rivojlanish modeli sifatida talqin etadi. Chunki turizm loyihalari faqat mehmonxona, transport, ovqatlanish yoki xizmat ko'rsatish infratuzilmasini rivojlantirish bilangina cheklanmaydi. Ular bevosita mahalliy aholining turmush darajasi, bandligi, madaniy qadriyatlari, urf-odatlar, tarixiy meros obyektlarining saqlanishi va hududning ijtimoiy muhitiga ta'sir ko'rsatadi.

Barqaror turizmni rivojlantirishda ijtimoiy va madaniy omillar alohida ahamiyatga ega.

Ijtimoiy omillar deganda mahalliy aholining turizm loyihalarida ishtiroki, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, aholining daromad manbalari kengayishi, gender tengligi, yoshlar bandligi, xizmat ko'rsatish madaniyati va turizm infratuzilmasidan mahalliy aholining foydalanish imkoniyatlari tushuniladi. Madaniy omillar esa tarixiy obidalar, milliy urf-odatlar, hunarmandchilik, xalq og'zaki ijodi, milliy taomlar, ziyorat maskanlari, an'anaviy bayramlar va mahalliy qadriyatlarning turizm jarayonida saqlanishi hamda targ'ib qilinishi bilan bog'liqdir. Shu jihatdan qaraganda, barqaror turizm loyihalarining samaradorligi faqat moliyaviy natijalar bilan emas, balki ularning jamiyat va madaniy merosga ko'rsatgan ijobiy ta'siri bilan ham baholanishi zarur.

O'zbekiston turizm salohiyati jihatidan Markaziy Osiyodagi eng muhim mamlakatlardan biri hisoblanadi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz, Toshkent va Qo'qon kabi tarixiy shaharlarda joylashgan me'moriy obidalar, qadimiy ziyoratgohlar, milliy hunarmandchilik markazlari va boy madaniy meros mamlakatni xalqaro turizm bozorida jozibador yo'nalishga aylantirmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm infratuzilmasini rivojlantirish, viza tartibini soddalashtirish, xalqaro aviaqatnovlarni kengaytirish, mehmonxona va oilaviy mehmon uylari sonini oshirish, ziyorat va madaniy turizm yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha keng ko'lamlil islohotlar amalga oshirilmoqda. Natijada mamlakatga tashrif buyurayotgan xorijiy sayyohlar soni yildan yilga ortib, turizm iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylanmoqda.

Biroq turizm oqimining ko'payishi bilan bir qatorda ayrim muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Jumladan, tarixiy-madaniy obyektlarga ortiqcha yuklama tushishi, mahalliy aholining turizm loyihalaridan yetarli foyda ko'rmasligi, ayrim hududlarda turizm daromadlarining notekis

taqsimlanishi, milliy qadriyatlarining tijoratlashuvi, xizmat ko'rsatish sifatining hududlar kesimida bir xil emasligi kabi masalalar barqaror turizmni boshqarishda chuqur yondashuvni talab qiladi.

Shu sababli turizm loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarni baholash, ularning samaradorlikka ta'sirini aniqlash va loyihalarni mahalliy manfaatlar bilan uyg'unlashtirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, barqaror turizm loyiholari samaradorligini baholashda an'anaviy iqtisodiy ko'rsatkichlar — turistlar soni, tushum hajmi, investitsiya miqdori yoki mehmonxona bandligi bilan cheklanib qolish yetarli emas. Loyiha mahalliy aholining turmush darajasiga qanday ta'sir qilgani, yangi ish o'rinlari yaratgani, madaniy merosni saqlashga xizmat qilgani, mahalliy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirgani, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlagani ham alohida baholanishi lozim. Chunki turizm loyihasi iqtisodiy jihatdan foydali bo'lsa-yu, lekin mahalliy aholining manfaatlariga mos kelmasa yoki madaniy merosga zarar yetkazsa, bunday loyiha barqaror deb hisoblanmaydi.

Shuningdek, barqaror turizm mahalliy jamoalarning faol ishtiroki muhim o'rin tutadi.

Mahalliy aholi turizm rivojlanishidan manfaatdor bo'lsa, ular tarixiy obidalarni asrash, mehmonlarga sifatli xizmat ko'rsatish, milliy an'analarni targ'ib qilish va hududning ijobiy imijini shakllantirishda faol ishtirok etadi. Aksincha, mahalliy jamoalar turizm loyihalaridan chetda qolsa, turizmga nisbatan ijtimoiy norozilik, madaniy begonashuv yoki manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelishi mumkin. Shu bois har bir barqaror turizm loyihasida mahalliy aholi fikrini o'rganish, ularni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etish va turizm daromadlaridan adolatli foydalanish mexanizmlarini shakllantirish muhimdir.

### **Adabiyotlar sharhi**

Barqaror turizmni rivojlantirish loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarning samaradorlikka ta'sirini baholash masalasi turizm nazariyasida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki turizm loyiholari nafaqat iqtisodiy daromad keltiruvchi faoliyat, balki mahalliy jamiyat hayoti, madaniy meros, urf-odatlar, aholi bandligi va hududiy rivojlanish bilan bevosita bog'liq jarayondir. Shu sababli ilmiy adabiyotlarda turizm samaradorligi faqat turistlar soni, mehmonxona bandligi yoki tushum hajmi bilan emas, balki ijtimoiy-madaniy natijalar bilan ham baholanishi zarurligi ta'kidlanadi.

Turizmning mahalliy aholiga ta'sirini baholashda G. Doxey tomonidan 1975-yilda ilgari surilgan "Irridex Model" ham muhim nazariy asoslardan biridir. Ushbu modelda turizm rivojlanishi jarayonida mahalliy aholining sayyohlarga bo'lgan munosabati bosqichma-bosqich o'zgarishi izohlanadi. Dastlab mahalliy aholi turistlarni ijobiy qabul qiladi, chunki ular yangi daromad, ish o'rni va iqtisodiy faollik olib keladi. Biroq turistlar soni haddan tashqari ko'payib, mahalliy madaniyat, narxlar, ijtimoiy muhit va kundalik hayotga bosim kuchaysa, aholida norozilik paydo bo'lishi mumkin. Shu jihatdan Doxey modeli barqaror turizm loyihalarida mahalliy jamoa manfaatlarini oldindan o'rganish va ijtimoiy xavflarni kamaytirish zarurligini asoslaydi.

1992-yilda J. Ap tomonidan yozilgan "Residents' Perceptions on Tourism Impacts" nomli maqolada mahalliy aholining turizmga munosabati ijtimoiy almashinuv nazariyasi asosida tahlil qilingan.

Muallifga ko'ra, agar mahalliy aholi turizm loyihalaridan iqtisodiy, ijtimoiy yoki madaniy foyda ko'rsa, ular turizmni qo'llab-quvvatlaydi. Aksincha, agar turizm aholiga ko'proq noqulaylik, madaniy begonalashuv yoki ijtimoiy tengsizlik olib kelsa, aholining munosabati salbiylashadi.

Ushbu tadqiqot barqaror turizm loyihalarida mahalliy aholining fikri, roziligi va ishtiroki samaradorlikning asosiy mezonlaridan biri ekanini ko'rsatadi.

Barqaror turizm indikatorlarini ishlab chiqishda Jahon turizm tashkiloti tomonidan 2004-yilda nashr etilgan "Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook" nomli qo'llanma katta ahamiyatga ega. Ushbu qo'llanmada turistik hududlar barqarorligini baholash uchun mahalliy aholining turizmdan qoniqish darajasi, madaniy meros obyektlarining holati, turistlar oqimining hududga bosimi, mahalliy tadbirkorlik ishtiroki, ekologik yuklama va xizmatlar sifati kabi ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi. Mazkur yondashuv maqola mavzusiga bevosita mos keladi, chunki u turizm loyihalarining samaradorligini kompleks baholashda ijtimoiy va madaniy indikatorlarni ham kiritishni talab qiladi.

2005-yilda UNWTO tomonidan ilgari surilgan barqaror turizm yondashuvida turizmning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy-madaniy ta'sirlarini muvozanatli boshqarish zarurligi ta'kidlanadi.

Ushbu yondashuvga ko'ra, barqaror turizm barcha turizm turlari va barcha turistik hududlarga tatbiq etilishi mumkin. Demak, tarixiy shaharlar, ziyorat maskanlari, ekoturizm hududlari yoki madaniy turizm markazlarida loyiha samaradorligini baholashda faqat moliyaviy natija emas, balki mahalliy jamoa farovonligi va madaniy meros muhofazasi ham asosiy mezon sifatida olinishi kerak.

K. Andereck, K. Valentine, R. Knopf va C. Vogt tomonidan 2005-yilda chop etilgan "Residents' Perceptions of Community Tourism Impacts" nomli tadqiqotda turizmning mahalliy jamoalarga ta'siri keng tahlil qilingan. Tadqiqotchilar turizm aholiga yangi ish o'rinlari, daromad, infratuzilma va madaniy almashinuv imkoniyatlarini yaratishini, biroq noto'g'ri boshqarilgan holatda narxlarning oshishi, tirbandlik, madaniy qadriyatlarning tijoratlashuvi va ijtimoiy ziddiyatlarga olib kelishi mumkinligini ko'rsatgan. Ushbu tadqiqotdan kelib chiqib aytish mumkinki, barqaror turizm loyihalarida mahalliy aholining turmush sifati va ijtimoiy qoniqish darajasini o'lchash loyiha samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega.

2014-yilda J. Brida, M. Disegna va L. Osti tomonidan yozilgan "Residents' Perceptions of Tourism Impacts and Attitudes towards Tourism Policies" nomli maqolada mahalliy aholining turizm siyosatiga munosabati ularning turizmdan oladigan foydasi va duch keladigan salbiy oqibatlari bilan bog'liqligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turizm siyosati mahalliy aholining manfaatlariga mos bo'lsa, ular turizm loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi. Agar qarorlar faqat investorlar yoki tashqi sayyohlar manfaatiga qaratilsa, mahalliy jamoalarda ishonchsizlik paydo bo'ladi. Bu fikr O'zbekiston sharoitida ham muhim, chunki Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarda turizm loyihalarining samaradorligi ko'p jihatdan mahalliy aholining ishtiroki va roziligiga bog'liq.

### **Metodologiya**

Tadqiqotning nazariy asosi barqaror rivojlanish, ijtimoiy almashinuv nazariyasi, madaniy merosni boshqarish konsepsiyasi va loyiha samaradorligini baholash yondashuvlariga tayandi.

Barqaror rivojlanish nazariyasi turizm loyihalarining iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik natijalarini o'zaro bog'liq holda baholash imkonini beradi. Ijtimoiy almashinuv nazariyasi esa mahalliy aholining turizm loyihalariga munosabati ularning loyihadan oladigan foydasi va duch keladigan salbiy oqibatlari bilan belgilanadi, degan g'oyaga asoslanadi. Madaniy merosni boshqarish konsepsiyasi tarixiy obidalar, urf-odatlar, hunarmandchilik, milliy taomlar, xalq og'zaki ijodi va ziyorat maskanlaridan turizm foydalanishda ularni saqlash va tijoratlashuv o'rtasidagi muvozanatni aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotda birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlardan foydalanish nazarda tutildi.

Ikkilamchi ma'lumotlar sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, Turizm qo'mitasi ma'lumotlari, O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi hisobotlari, UN Tourism, UNESCO, Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlarning turizm, madaniy meros va barqaror rivojlanishga oid ma'lumotlari o'rganildi. Shuningdek, barqaror turizm, mahalliy jamoalar ishtiroki, madaniy merosni boshqarish va turizm loyihalari samaradorligi bo'yicha ilmiy maqolalar, monografiyalar va xalqaro hisobotlar tahlil qilindi.

Birlamchi ma'lumotlar esa turizm loyihalarida bevosita ishtirok etuvchi tomonlarning fikrlarini o'rganish orqali shakllantiriladi. Bunda mahalliy aholi, turizm korxonalar vakillari, gidlar, hunarmandlar, oilaviy mehmon uylari egalari, mahalliy hokimiyat vakillari va sayyohlar asosiy respondentlar sifatida tanlanadi. Ularning fikrlari so'rovnoma, suhbat va kuzatuv usullari orqali o'rganilishi mumkin. So'rovnoma orqali mahalliy aholining turizm loyihalaridan qoniqish darajasi, bandlik imkoniyatlari, daromad o'zgarishi, madaniy qadriyatlarning saqlanishi, turizm oqimining kundalik hayotga ta'siri va xizmat ko'rsatish sifati haqidagi qarashlari aniqlanadi.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish imkoniyati yuqori bo'lgan tarixiy-madaniy va ziyorat turizmi hududlari tanlanadi. Jumladan, Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz va Toshkent kabi hududlar tadqiqot uchun muhim empirik maydon sifatida qaraladi. Ushbu hududlarning tanlanishiga ularning tarixiy-madaniy merosga boyligi, xalqaro va mahalliy turistlar oqimining yuqoriligi, ziyorat maskanlari mavjudligi, hunarmandchilik va mahalliy xizmatlar rivojlanganligi asos bo'ladi.

Tadqiqot predmeti esa barqaror turizm loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarning loyiha samaradorligiga ta'sir mexanizmlaridan iborat. Bunda ijtimoiy omillar sifatida mahalliy aholining loyihalarda ishtiroki, bandlik darajasi, turizmdan olinadigan daromad, xizmat ko'rsatish madaniyati, ayollar va yoshlar bandligi, mahalliy tadbirkorlik rivoji hamda turizmdan qoniqish darajasi o'rganiladi. Madaniy omillar sifatida esa tarixiy-madaniy obyektlarning saqlanish holati, milliy urf-odatlarining targ'ib qilinishi, hunarmandchilik mahsulotlarining turistik qiymati, gastronomik madaniyat, ziyorat maskanlarining boshqarilishi va madaniy tadbirlarning turizmga ta'siri baholanadi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy usullardan foydalaniladi. Birinchidan, tizimli tahlil usuli orqali barqaror turizm loyihalari iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik omillar majmuasi sifatida o'rganiladi. Bu usul turizm loyihalarining natijalarini alohida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida baholash imkonini beradi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil usuli yordamida O'zbekiston turizm hududlaridagi ijtimoiy-madaniy sharoitlar xalqaro tajribalar bilan solishtiriladi.

Bunda Turkiya, Malayziya, Indoneziya, Ispaniya va Italiya kabi davlatlarning madaniy va ziyorat turizmi tajribalaridan foydalanish mumkin.

Uchinchidan, statistik tahlil usuli orqali turizm oqimi, turizm xizmatlari eksporti, mehmonxona va oilaviy mehmon uylari soni, turizm bandlik, hududlar kesimidagi turistlar tashrifi va madaniy obyektlarga tashriflar dinamikasi o'rganiladi. Statistik tahlil barqaror turizm loyihalari samaradorligini raqamli ko'rsatkichlar asosida baholash imkonini beradi. To'rtinchidan, so'rovnoma usuli orqali mahalliy aholining turizm loyihalariga munosabati, turizmdan oladigan foydasi, madaniy merosni saqlashdagi ishtiroki va mavjud muammolar haqidagi fikrlari aniqlanadi. Beshinchidan, ekspert baholash usuli orqali turizm sohasi mutaxassisleri, gidlar, hokimiyat vakillari va tadbirkorlarning fikrlari umumlashtiriladi.

Tadqiqotda samaradorlikni baholash uchun maxsus mezonlar tizimi ishlab chiqiladi. Bu mezonlar uch asosiy guruhga ajratiladi: iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy mezonlar. Iqtisodiy mezonlarga turistlar sonining o'sishi, turizm xizmatlaridan tushgan daromad, investitsiya hajmi, yangi xizmat turlarining paydo bo'lishi va mahalliy tadbirkorlik subyektlari sonining ortishi kiradi. Ijtimoiy mezonlarga mahalliy aholining bandligi, yoshlar va ayollar uchun yangi ish o'rinlari, aholining turizmdan qoniqish darajasi, ijtimoiy infratuzilmaning yaxshilanishi va turizm daromadlarining adolatli taqsimlanishi kiradi. Madaniy mezonlarga esa tarixiy obyektlarning saqlanishi, milliy qadriyatlarining targ'ib qilinishi, hunarmandchilik rivoji, madaniy tadbirlar soni va ziyorat maskanlarining tartibli boshqarilishi kiradi.

#### **Tahlil va natijalar**

Barqaror turizmni rivojlantirish loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarning samaradorlikka ta'sirini baholashda, avvalo, turizmning umumiy rivojlanish dinamikasiga e'tibor qaratish zarur. Chunki turistlar oqimining o'sishi bir tomondan iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirsa, ikkinchi tomondan mahalliy aholi hayoti, madaniy meros obyektlari va hududiy infratuzilmaga bosimni kuchaytiradi. O'zbekiston misolida bu jarayon so'nggi yillarda yaqqol namoyon bo'lmoqda. 2024-yilda mamlakatga turistik maqsadlarda kelgan xorijiy fuqarolar safarlari soni 7 957,2 mingni tashkil etgan va bu 2023-yilga nisbatan 20,1 foizga ko'p bo'lgan. 2025-yilda esa O'zbekistonga 11,7 million nafar xorijiy turist tashrif buyurgan bo'lib, bu 2024-yilga nisbatan 3,7 million nafarga yoki 46,8 foizga oshgan. Ushbu raqamlar turizm sohasining tez sur'atlarda kengayayotganini ko'rsatadi, ammo aynan shunday o'sish sharoitida barqarorlik masalasi yanada dolzarb bo'ladi.

Turistlar oqimining ortishi, birinchi navbatda, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, transport xizmatlari, umumiy ovqatlanish, gidlik, hunarmandchilik va savdo faoliyati jonlanadi. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Shahrisabz va Termiz kabi tarixiy-madaniy markazlarda turizm mahalliy iqtisodiyot uchun qo'shimcha daromad manbai vazifasini bajaradi. Biroq mazkur iqtisodiy samaradorlik barqaror bo'lishi uchun daromad faqat yirik turistik kompaniyalar yoki markaziy hududlar atrofida to'planib qolmasligi kerak. Turizmdan olinadigan foyda mahalliy aholi, oilaviy tadbirkorlar, hunarmandlar, gidlar, transport xizmati ko'rsatuvchilar va madaniy tadbir tashkilotchilariga ham yetib borishi zarur. Aks holda, turizm iqtisodiy jihatdan o'sayotgan bo'lsa ham, ijtimoiy jihatdan barqaror natija bermaydi.

Barqaror turizm loyihalarining samaradorligida mahalliy aholining ishtiroki hal qiluvchi omillardan biridir. Agar loyiha mahalliy aholi manfaatlari bilan uyg'unlashsa, aholi turizmni qo'llab-quvvatlaydi, xizmat ko'rsatish sifati oshadi, turistlarga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi va hududning umumiy turistik jozibadorligi kuchayadi. Masalan, oilaviy mehmon uylari, mahalliy taomlar tayyorlash, milliy liboslar ko'rgazmasi, hunarmandchilik ustaxonalari, mahalliy gidlik xizmatlari va folklor tadbirlari aholining bevosita daromad olishiga yordam beradi.

Bu esa turizm loyihalarini nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy jihatdan ham samarali qiladi.

Ijtimoiy omillarning samaradorlikka ta'sirini baholashda bandlik masalasi alohida o'rin tutadi. Turizm ko'p tarmoqli soha bo'lgani uchun u bevosita va bilvosita ish o'rinlari yaratadi. Bevosita ish o'rinlari mehmonxona, restoran, gidlik, transport va turistik agentliklarda paydo bo'lsa, bilvosita ish o'rinlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish, hunarmandchilik, suvenir ishlab chiqarish, qurilish, obodonlashtirish va xizmat ko'rsatish sohalarida yuzaga keladi.

Ayniqsa, ayollar va yoshlarni turizm xizmatlariga jalb qilish hududlarda ijtimoiy faollikni oshiradi. Masalan, ayollar tomonidan yuritiladigan oilaviy mehmon uylari, milliy taom tayyorlash xizmatlari yoki hunarmandchilik mahsulotlarini sotish faoliyati turizmning ijtimoiy foydasini oshiruvchi omil hisoblanadi.

Madaniy omillar esa barqaror turizm loyihalarining asosiy mazmunini tashkil etadi.

O'zbekistonning turistik jozibadorligi, avvalo, uning boy tarixiy-madaniy merosi bilan bog'liq. Samarqanddagi Registon majmuasi, Buxorodagi tarixiy obidalar, Xivadagi Ichan-qal'a, Termizdagi ziyorat maskanlari, Shahrisabzdagi Amir Temur merosi va Toshkentdagi zamonaviy-madaniy markazlar mamlakat turizm brendining asosiy qismini tashkil qiladi. Shuningdek, milliy hunarmandchilik, atlas-adras matolari, kulolchilik, zardo'zlik, yog'och o'ymakorligi, milliy taomlar va an'anaviy bayramlar turistik mahsulot sifatida katta ahamiyatga ega. Shu sababli madaniy omillarni saqlash va to'g'ri boshqarish turizm loyihalarining uzoq muddatli samaradorligini belgilaydi.

Biroq madaniy omillarni turizm jarayoniga jalb qilishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Agar madaniy meros faqat tijorat mahsulotiga aylantirilsa, uning asl mazmuni va tarixiy qiymati zaiflashishi mumkin. Masalan, tarixiy obidalarda turistlar sonining haddan tashqari ko'payishi ularning jismoniy holatiga zarar yetkazishi, mahalliy an'analar sun'iy ko'rinishga kelishi, milliy qadriyatlar esa faqat ko'rgazmali mahsulot sifatida qabul qilinishi mumkin. Shuning uchun barqaror turizm loyihalarida madaniy merosdan foydalanish "foйда olish" tamoyili bilan emas, balki "saqlash va targ'ib qilish" tamoyili bilan uyg'unlashtirilishi kerak.

#### 1-jadval

##### Barqaror turizm loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarning samaradorlikka ta'siri

№	Omillar guruhi	Asosiy ko'rsatkichlar	Turizm loyihasi samaradorligiga ta'siri	Baholash mezonlari
1	Mahalliy aholi ishtiroki	Aholining loyiha rejalashtirish va xizmat ko'rsatish jarayonida qatnashishi	Mahalliy aholining turizmga ijobiy munosabati kuchayadi, loyiha ijtimoiy qo'llab-quvvatlanadi	Aholi roziligi, jamoaviy ishtirok darajasi, so'rovnoma natijalari

2	Bandlik va daromad	Turizm sohasida yangi ish o‘rinlari, oilaviy mehmon uylari, gidlik, hunarmandchilik	Aholi daromadi oshadi, kambag‘allikni qisqartirishga yordam beradi	Yangi ish o‘rinlari soni, mahalliy tadbirkorlar ulushi, daromad o‘sishi
3	Ayollar va yoshlar faolligi	Ayollar tadbirkorligi, yosh gidlar, xizmat ko‘rsatish sohasidagi bandlik	Ijtimoiy faollik oshadi, turizm orqali inklyuziv rivojlanish ta‘minlanadi	Ayollar va yoshlar bandligi, o‘quv kurslari, kichik biznes loyihalari
4	Madaniy merosni saqlash	Tarixiy obidalar, ziyorat maskanlari, muzeylar, qadimiy shaharlar	Turistik hududning uzoq muddatli jozibadorligi saqlanadi	Obidalar holati, restavratsiya ishlari, tashrif yuklamasi
5	Milliy urf-odatlar va an‘analari	Bayramlar, marosimlar, xalq og‘zaki ijodi, milliy liboslar	Turistik mahsulotning o‘ziga xosligi kuchayadi, madaniy identitet targ‘ib qilinadi	Madaniy tadbirlar soni, turistlar ishtiroki, mahalliy an‘analari saqlanishi
6	Hunarmandchilik rivoji	Kulolchilik, zardo‘zlik, yog‘och o‘ymakorligi, atlas-adras mahsulotlari	Mahalliy mahsulotlar bozori kengayadi, turizm daromadi hudud ichida qoladi	Hunarmandlar soni, suvenir savdosi, eksportbop mahsulotlar
7	Gastronomik madaniyat	Milliy taomlar, mahalliy oshxona, ovqatlanish xizmatlari	Turistlar tajribasi boyiydi, hudud brendi mustahkamlanadi	Milliy taom xizmatlari soni, turistlar bahosi, gastronomik tadbirlar

O‘zbekiston turizmidagi statistik o‘shish ham aynan ijtimoiy-madaniy yondashuvni kuchaytirishni talab etadi. 2025-yilda xorijiy turistlar soni bo‘yicha eng katta ulush Qirg‘iz Respublikasi, Tojikiston va Qozog‘istondan kelgan sayyohlarga to‘g‘ri kelgan. Bu holat O‘zbekiston turizmidagi qo‘shni davlatlar bilan madaniy, tarixiy va ijtimoiy aloqalar muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Ya‘ni mamlakatga kelayotgan turistlarning katta qismi umumiy tarixiy xotira, diniy-zamonaviy aloqalar, qarindoshlik, ziyorat va madaniy yaqinlik sababli tashrif buyuradi. Demak, O‘zbekiston turizmidagi madaniy va ziyorat turizmi faqat iqtisodiy yo‘nalish emas, balki mintaqaviy ijtimoiy-madaniy hamkorlik vositasi sifatida ham baholanishi lozim.

Turizm loyihalarining samaradorligi infratuzilma sifati bilan ham bevosita bog‘liq. Yo‘llar, aeroportlar, mehmonxonalar, sanitariya-gigiyena sharoitlari, axborot markazlari, elektron to‘lov tizimlari va xavfsizlik xizmatlari turistlar oqimini qabul qilishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq infratuzilma faqat turistlar uchun emas, mahalliy aholi uchun ham qulay bo‘lishi kerak. Masalan, turistik hududlarda yo‘l, ichimlik suvi, chiqindi yig‘ish, internet, tibbiy xizmat va transport tizimi yaxshilansa, bundan mahalliy aholi ham foydalanadi. Ana shunday holatda turizm loyihasi ijtimoiy samaradorlikka ega bo‘ladi.

Barqaror turizm loyihalarida samaradorlikni baholashda faqat “qancha turist keldi?” degan savol yetarli emas. Asosiy savol “turizm hududga qanday foyda berdi?” shaklida qo‘yilishi kerak.

Masalan, turistlar soni oshgani bilan mahalliy aholi daromadi ko‘paymasa, tarixiy obyektlar holati yomonlashsa yoki xizmat sifati pasaysa, bunday o‘shish barqaror deb hisoblanmaydi. Aksincha, turistlar oqimi mo‘tadil bo‘lsa ham, mahalliy aholi bandligi oshsa, hunarmandchilik rivojlansa, madaniy meros tiklansa va hududda ijtimoiy infratuzilma yaxshilansa, bunday loyiha barqaror va samarali hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, barqaror turizm loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillar samaradorlikka quyidagi yo‘nalishlarda ta‘sir ko‘rsatadi. Birinchidan, mahalliy aholi loyihada faol ishtirok etsa, turizm xizmatlarining sifati oshadi. Ikkinchidan, turizmdan tushgan daromad mahalliy iqtisodiyotda qolsa, hududiy rivojlanish kuchayadi. Uchinchidan, madaniy meros asrab-avaylansa, turistik hududning uzoq muddatli jozibadorligi saqlanadi. To‘rtinchidan, mahalliy urf-odatlar va hunarmandchilik turistik mahsulotga aylansa, milliy qadriyatlar xalqaro miqyosda targ‘ib qilinadi. Beshinchidan, turizm loyihalarini ayollar va yoshlar bandligini oshirsa, ularning ijtimoiy ahamiyati yanada ortadi.

O‘zbekiston sharoitida barqaror turizm loyihalarini eng yuqori samaradorlikka ijtimoiy va madaniy omillar iqtisodiy manfaatlar bilan uyg‘unlashganda erishadi. Ya‘ni turizm loyihasi daromad keltirishi bilan birga, mahalliy aholi uchun ish o‘rni yaratishi, madaniy merosni saqlashi, milliy qadriyatlarni targ‘ib qilishi va hududiy infratuzilmani yaxshilashi lozim. 2024–2025-yillardagi yuqori turistik o‘shish O‘zbekiston uchun katta imkoniyat yaratmoqda, ammo bu imkoniyat barqaror natijaga aylanishi uchun turizm loyihalarida ijtimoiy adolat, madaniy meros muhofazasi va mahalliy jamoalar manfaatlarini ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanishi zarur.

### **Muhokama**

Barqaror turizmni rivojlantirish loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillarning samaradorlikka ta‘sirini muhokama qilish shuni ko‘rsatadiki, turizm sohasi faqat iqtisodiy daromad olishga qaratilgan faoliyat sifatida qaralmasligi kerak. Turizm loyihalarini hudud hayotiga chuqur kirib boradigan, mahalliy aholi turmush tarzi, qadriyatlari, madaniy merosi, bandligi va ijtimoiy muhitiga ta‘sir ko‘rsatadigan murakkab jarayondir. Shu sababli har qanday turizm loyihasining muvaffaqiyati nafaqat qancha turist jalb etilgani yoki qancha daromad olingani bilan, balki ushbu loyiha mahalliy jamiyatga qanday foyda bergani, madaniy merosni qay darajada asragani va hududda uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatini yaratgani bilan baholanishi zarur.

O‘zbekistonda turizm sohasining jadal rivojlanishi barqarorlik masalasini yanada muhimlashtirmoqda. Sayyohlar sonining ortishi, yangi mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, transport va xizmat ko‘rsatish obyektlarining ko‘payishi iqtisodiy jihatdan ijobiy natija beradi.

Biroq ushbu o‘shish mahalliy aholining manfaatlarini bilan uyg‘unlashtirilmasa, turizm loyihalarining uzoq muddatli samaradorligi pasayishi mumkin. Masalan, tarixiy shaharlarda turistlar oqimining haddan tashqari ko‘payishi mahalliy aholining kundalik hayotiga noqulaylik tug‘dirishi, narxlar oshishiga sabab bo‘lishi yoki tarixiy obyektlarga ortiqcha yuklama keltirishi mumkin. Demak, turizmni rivojlantirishda miqdoriy o‘shish bilan sifatli boshqaruv o‘rtasida muvozanat ta‘minlanishi zarur.

Muhokama jarayonida aniqlanadigan asosiy jihatlardan biri shundaki, mahalliy aholining turizm loyihalarida ishtiroki barqarorlikning eng muhim shartidir. Agar mahalliy aholi turizmdan real daromad olsa, yangi ish o'rinlariga ega bo'lsa, o'z hunari, madaniyati va xizmatlari orqali turistik mahsulot yaratishda qatnasha, u turizm rivojiga ijobiy munosabat bildiradi. Aksincha, agar turizm loyihalari tashqi investorlar yoki yirik kompaniyalar manfaatiga ko'proq xizmat qilib, mahalliy aholi faqat kuzatuvchi sifatida qolsa, ijtimoiy norozilik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli barqaror turizm loyihalarida mahalliy jamoalarning qaror qabul qilish jarayonida qatnashishi, ularning fikri inobatga olinishi va turizm daromadlaridan adolatli foydalanish mexanizmlari ishlab chiqilishi muhimdir.

Madaniy omillarni muhokama qilganda, O'zbekiston turizmining asosiy ustunligi aynan tarixiy va madaniy merosga tayanishini alohida ta'kidlash lozim. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz va Toshkent kabi hududlarda joylashgan tarixiy obidalar, ziyorat maskanlari, milliy hunarmandchilik, gastronomik an'analar va xalqona urf-odatlar turistlarni jalb qiluvchi asosiy resurs hisoblanadi. Biroq ushbu resurslar cheksiz emas. Agar madaniy meros obyektlaridan haddan tashqari ko'p foydalanilsa yoki ular faqat tijorat maqsadida namoyish etilsa, ularning asl qiymati va tarixiy mazmuni zaiflashishi mumkin. Shuning uchun turizm loyihalarida madaniy merosdan foydalanish "saqlash — targ'ib qilish — foyda olish" tamoyillari asosida olib borilishi kerak.

Barqaror turizm loyihalarida samaradorlikni baholashda ijtimoiy va madaniy indikatorlarning yetarlicha hisobga olinmasligi muhim muammo hisoblanadi. Amaliyotda ko'pincha turizm loyihalari turistlar soni, tushum hajmi, mehmonxona bandligi, investitsiya miqdori yoki xizmatlar eksporti orqali baholanadi. Albatta, bu ko'rsatkichlar zarur, ammo ular loyihaning to'liq samaradorligini ochib bera olmaydi. Masalan, turistlar soni oshgani holda mahalliy aholining turizmdan qoniqish darajasi pasaysa yoki madaniy obyektlar zarar ko'rsa, bunday loyiha barqaror deb hisoblanmaydi. Shu bois baholash tizimiga mahalliy aholining qoniqishi, turizmga mahalliy bandlik ulushi, ayollar va yoshlarning ishtiroki, hunarmandlar daromadi, tarixiy obyektlar holati, madaniy tadbirlar soni kabi ko'rsatkichlarni kiritish maqsadga muvofiqdir.

Muhokamada yana bir muhim masala — turizmning hududiy teng rivojlanishiga ta'siridir.

O'zbekistonda turistlar oqimi ko'proq Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent kabi mashhur markazlarda jamlanadi. Bu hududlarda turistik infratuzilma nisbatan rivojlangan bo'lsa-da, boshqa viloyatlarda mavjud turizm salohiyati yetarlicha foydalanilmayapti. Masalan, Qashqadaryo, Surxondaryo, Jizzax, Namangan, Farg'ona va Qoraqalpog'iston hududlarida ziyorat, ekologik, etnografik va madaniy turizm imkoniyatlari mavjud. Agar turizm loyihalari faqat an'anaviy markazlar bilan cheklansa, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut saqlanib qoladi.

Shu sababli barqaror turizm strategiyasida kam rivojlangan, ammo salohiyati yuqori hududlarni ham loyihalarga jalb qilish zarur.

Ijtimoiy-madaniy samaradorlikni oshirishda oilaviy mehmon uylari, mahalliy gidlar, hunarmandlar va kichik biznes subyektlarining roli katta. Bunday subyektlar turizm daromadlarining bevosita mahalliy aholi qo'lga yetib borishini ta'minlaydi.

Masalan, turist oilaviy mehmon uyida yashasa, milliy taomlardan tatib ko'rsa, mahalliy hunarmanddan suvenir xarid qilsa yoki mahalliy gid xizmatidan foydalansa, turizm daromadi hudud ichida aylanadi. Bu esa multiplikativ ta'sir yaratadi: daromad oshadi, bandlik kengayadi, xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanadi va mahalliy aholi turizm rivojiga manfaatdor bo'ladi. Shu jihatdan turizm loyihalarida yirik infratuzilma obyektlari bilan birga kichik mahalliy tashabbuslarni ham qo'llab-quvvatlash zarur.

Madaniy merosni saqlashda mahalliy aholining o'рни ham alohida ahamiyatga ega. Chunki madaniyat faqat tarixiy binolar yoki muzey eksponatlaridan iborat emas, balki tirik an'analar, kundalik hayot tarzi, til, libos, taom, urf-odat va marosimlarda namoyon bo'ladi. Turistlar ko'pincha aynan shu "tirik madaniyat" bilan tanishishni xohlaydi. Agar mahalliy aholi o'z madaniyatini qadrlasa va uni turizm orqali to'g'ri namoyish eta olsa, hududning turistik jozibadorligi ortadi. Biroq bunda madaniy qadriyatlarni sun'iy lashtirish yoki faqat tomosha vositasiga aylantirishdan ehtiyot bo'lish kerak. Turizm madaniyatni buzuvchi emas, balki uni saqlovchi va targ'ib qiluvchi vosita bo'lishi lozim.

Barqaror turizm loyihalarida xizmat ko'rsatish madaniyati ham samaradorlikka bevosita ta'sir etadi. Turistlarning mamlakat haqidagi taassuroti ko'p hollarda mehmonxona xodimlari, gidlar, transport haydovchilari, restoran xodimlari, savdogarlar va mahalliy aholi bilan muloqot orqali shakllanadi. Shuning uchun turizm sohasida faoliyat yurituvchi kadrlarning kasbiy malakasi, xorijiy tillarni bilishi, muloqot madaniyati, milliy qadriyatlarni tushuntira olish qobiliyati va mehmondo'stlik an'analarini zamonaviy xizmat standartlari bilan uyg'unlashtirishi muhim ahamiyatga ega. Xizmat sifati past bo'lsa, hatto boy madaniy meros ham turistik tajribani to'liq ijobiy shakllantira olmaydi.

### **Xulosa**

Barqaror turizmni rivojlantirish loyihalarida ijtimoiy va madaniy omillar samaradorlikni belgilovchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Turizm loyihalarini baholashda faqat turistlar soni, xizmatlardan tushgan daromad, investitsiya hajmi yoki mehmonxona bandligi kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Chunki turizm bevosita mahalliy aholining turmush tarzi, bandligi, daromadi, madaniy qadriyatlari, tarixiy meros obyektlari va hududiy ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli turizm loyihasining haqiqiy samaradorligi uning iqtisodiy natijalari bilan bir qatorda mahalliy jamiyat va madaniy merosga ko'rsatgan ijobiy ta'siri orqali ham aniqlanishi lozim.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, barqaror turizm loyihalarining muvaffaqiyati, avvalo, mahalliy aholining loyihalarda faol ishtirok etishi bilan bog'liq. Agar aholi turizmdan real foyda olsa, yangi ish o'rinlariga ega bo'lsa, o'z hunari, milliy taomlari, urf-odatlar va xizmatlari orqali turistik jarayonda qatnashsa, turizmga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi. Bu esa xizmat ko'rsatish sifatining oshishi, hududning turistik jozibadorligi kuchayishi va loyiha uzoq muddatli barqarorligiga xizmat qiladi. Aksincha, mahalliy aholi turizm loyihalaridan chetda qolsa yoki turizm daromadlari adolatsiz taqsimlansa, ijtimoiy norozilik, manfaatlar to'qnashuvi va turizmga nisbatan salbiy munosabat yuzaga kelishi mumkin.

Madaniy omillar ham barqaror turizm samaradorligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

O'zbekistonning Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz va Toshkent kabi tarixiy-madaniy hududlari, ziyorat maskanlari, milliy hunarmandchiligi, gastronomik an'analari va urf-odatlari mamlakat turizm salohiyatining asosiy boyligidir. Ushbu madaniy resurslardan oqilona foydalanish turistik mahsulotning jozibadorligini oshiradi, milliy madaniyatni xalqaro miqyosda targ'ib qiladi va hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Biroq madaniy merosdan haddan tashqari tijorat maqsadida foydalanish yoki tarixiy obyektlarga ortiqcha yuklama berish ularning asl qiymatiga zarar yetkazishi mumkin. Shu bois madaniy merosni saqlash va turizmda foydalanish o'rtasida muvozanat bo'lishi zarur.

O'zbekistonda turizm sohasi jadal rivojlanmoqda va xorijiy turistlar oqimining ortishi mamlakat uchun katta iqtisodiy imkoniyat yaratmoqda. Biroq bu o'sish barqaror natijaga aylanishi uchun turizm loyihalarida ijtimoiy adolat, mahalliy manfaatlar, madaniy merosni muhofaza qilish va hududiy teng rivojlanish tamoyillari ustuvor bo'lishi kerak. Turistlar sonining oshishi o'z-o'zidan barqaror rivojlanishni anglatmaydi. Agar ushbu o'sish mahalliy aholi daromadining ortishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi, madaniy obyektlarning tiklanishi, xizmat ko'rsatish madaniyatining oshishi va hududiy infratuzilmaning yaxshilanishi bilan birga kechsa, u holda turizm loyihasi haqiqatan ham samarali hisoblanadi.

Shuningdek, barqaror turizm loyihalarini samarali boshqarish uchun ijtimoiy va madaniy ko'rsatkichlarga asoslangan baholash tizimini joriy etish zarur. Bunday tizimda mahalliy aholining turizmdan qoniqish darajasi, turizmga band bo'lgan mahalliy aholi ulushi, ayollar va yoshlar ishtiroki, hunarmandlar daromadi, oilaviy mehmon uylari faoliyati, madaniy tadbirlar soni, tarixiy obyektlarning saqlanish holati va turistlar oqimining madaniy muhitga ta'siri kabi mezonlar hisobga olinishi kerak. Bu ko'rsatkichlar loyiha samaradorligini chuqurroq baholashga va salbiy oqibatlarining oldini olishga yordam beradi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasi (2019) *"Turizm to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni*. O'RQ-549-son, 18-iyul. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi (2001) *"Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni*. 269-II-son, 30-avgust. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2019) *"O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmon*. PF-5611-son, 5-yanvar. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2019) *"O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmon*. PF-5781-son, 13-avgust. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2019) *"Turizm tarmog'ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qaror*. PQ-4095-son, 5-yanvar. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2023) “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmon. PF-158-son, 11-sentabr. Toshkent: Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti (2026) “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha bo‘lgan strategik yo‘nalishlarini amalga oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmon. PF-21-son, 16-fevral. Toshkent: Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2019) “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi Qaror. 265-son, 30-mart. Toshkent: Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (2024) 2023-yilda O‘zbekiston Respublikasida turizm va dam olish rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari. Toshkent: Statistika agentligi.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (2025) O‘zbekiston Respublikasida turizm va dam olish rivojlanishining 2024-yil yakunlari bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlari. Toshkent: Statistika agentligi.
11. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi (2025) *Sustainable growth in the tourism sector*. Toshkent: Turizm qo‘mitasi rasmiy axboroti.
12. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi (2026) *Number of foreign tourists visited the Republic of Uzbekistan in 2025*. Toshkent: Turizm qo‘mitasi statistik ma’lumoti.
13. Erkayeva, B.A. (2021) ‘O‘zbekistonda tarixiy-madaniy turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari’, *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 6(56), pp. 426–433.
14. Mansurova, N.Sh. (2024) ‘O‘zbekistonning turizm salohiyati: barqaror rivojlanish istiqbollari’, *International Journal of Scientific Researchers*, 4(18), pp. 1–6.
15. Rustamov, M.T. (2024) ‘Milliy an‘ana va urf-odatlarining turizm sohasi rivojida tutgan o‘rni’, *CyberLeninka ilmiy elektron kutubxonasi*.